

ГОРОДИЩЕ РАНЬОГО ЗАЛІЗНОГО ВІКУ ПОБЛИЗУ с. ГЛИНСЬК

1993—1995 р. археологічною експедицією Державного музею-заповідника українського гончарства здійснено розкопки городища раннього залізного віку поблизу с. Глинськ Роменського р-ну Сумської обл.

Городище розташоване за 1 км на захід від с. Глинськ, поблизу ґрунтової дороги на с. Хоминці, на мисоподібному останці, що має форму неправильної трапеції, утвореному балками, що ведуть до р. Локню (басейн р. Сули, лівої притоки Дніпра), в ур. «Біля хамазею». У східній частині воно руйнується ерозією, тут повністю або частково знищений рів, а місцями і вал. У південній частині при прокладанні нової дороги до с. Хоминці рів був наполовину підрізаний, у результаті чого місцями видно сліди згорілого дерева від оборонних споруд, у західній частині городища знищується водною ерозією, а в північно-західній — воно пошкоджене глибоким яром, який зараз задернований. Через поселення проходить лінія електропередач та підземна телефонна лінія. Територія городища розорюється місцевим колгоспом, в результаті чого культурний шар пошкоджений на глибину 30—40 см.

Площа городища близько 14 га. З усіх сторін воно оточене валом та ровом. Довжина валу становить 1567 м. Він утворений шляхом ескарпування схилів та будівництва дерев'яно-земляних конструкцій, сліди яких у вигляді залишків деревного вугілля і колод товщиною 4—12 см виявлені у південній частині пам'ятки. Дерев'яне укріплення, судячи з усього, мало форму тину, що підпирався вертикальними стовпами. Стіна, яка згоріла під час пожежі, впала на схили ескарпу і в рів, на дні якого земля пропеклася на глибину до 10 см. Висота валу з внутрішнього боку поселення — близько 2, із зовнішнього 5—8 м, ширина основи 16—18 м. Він має такі розміри за рахунок ескарпу. Збереглися сліди заплилого рову, глибиною до 0,5 см. Передбачуваний в'їзд на городище з південного боку. Тут висота валу становить 5 м. Посередині західної частини укріпленої лінії існує ще один розрив.

За три роки робіт на пам'ятці було закладено 2 розкопи загальною площею 1362 м² та зроблено переріз валу неподалік передбачуваного в'їзду. Перетин (32 м²) дав можливість зафіксувати два будівних періоди. Укріплення існували вже у VI ст. до н. е. Земля для насипання валу бралась із рову та з території самого городища. Його дерев'яно-земляна конструкція подібна до інших укріплень лісо-степових городищ скіфського часу.

Розкоп-1 площею 762 м² (рис. 1, 12) знаходився в південній частині укріплення, неподалік передбачуваного в'їзду. Коротко зупинимось на характеристиці виявлених об'єктів. Було відкрито 29 ям. Остання з них, найбільш цікава, але повністю не досліджена. Вона виявлена біля валу, зараз ним частково перекрита. Вивчена площа являла собою заокруглений кут з довжиною по лінії схід-захід — 940 см, по лінії південь-північ — 520 см. У центрі житло мало заглиблення в 50 см неправильної форми, а посередині цього ще одне заглиблення 55 см. У північній частині ями знаходилися залишки двох печей. Після того, як житло залишили, населення зарубинецької та черняхівської культур використовували його як сміттєзвалище. За знайденими тут вістрями стріл його можна датувати V—IV ст. до н. е.

Біля валу знаходився льох. Яма в плані мала складну форму і нагадувала неправильної форми еліпс, до якого з півночі прилягав видовжений заокруглений вхід завдовжки 200, шириною 100 і глибиною 20 см. Основна яма льоху складалася з двох камер: західної та східної, розділених материковою перемичкою ши-

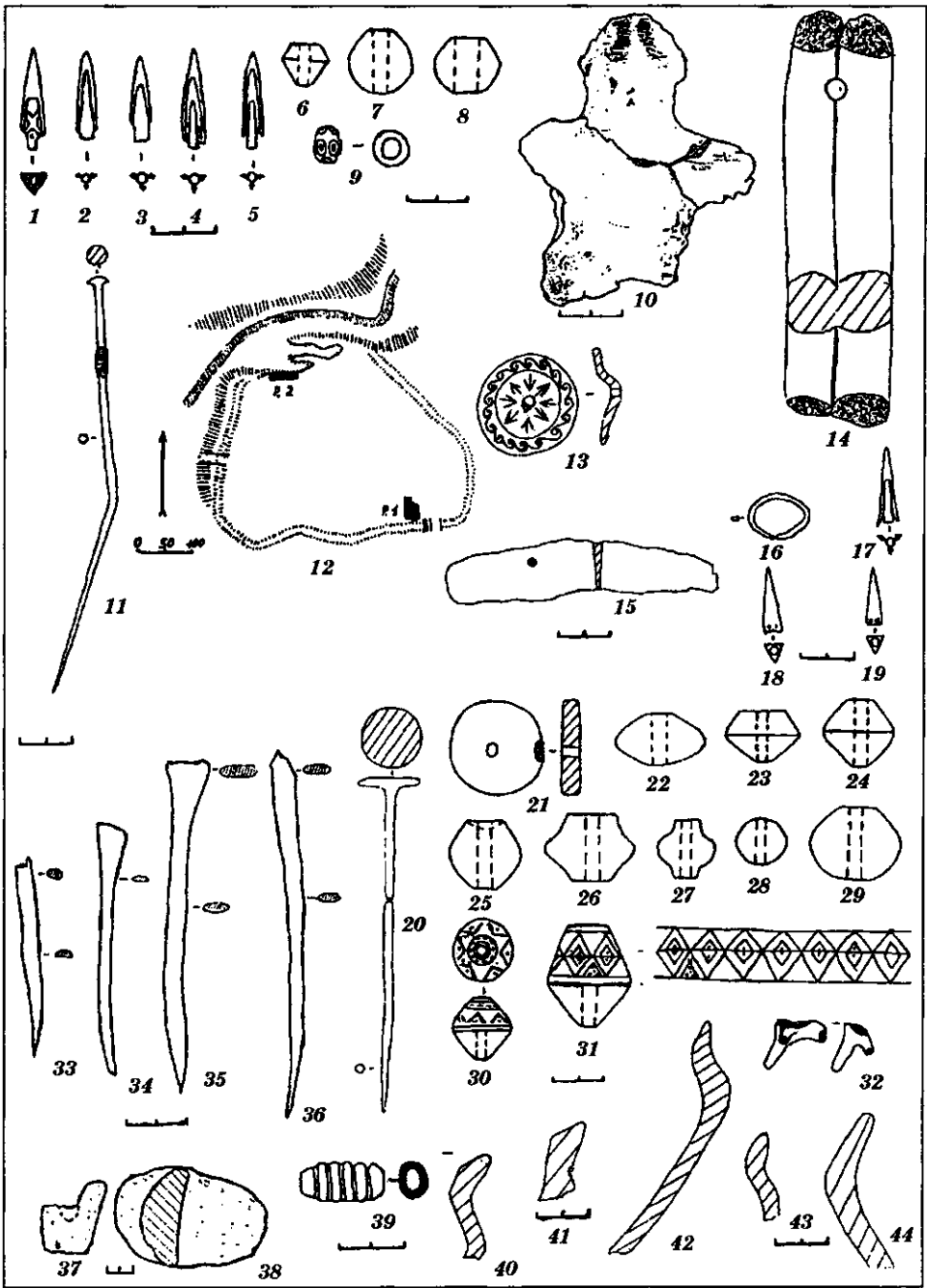


Рис. 1. Матеріали з Глинського городища: 1—5, 11, 13, 16—19 — бронза; 12 — план городища з позначенням місць розкопок; 6—8, 10, 14, 21—38, 41—44 — глиняні речі; 15, 20, 33—36 — залізні речі.

риною 1 м. У центральній її частині західна камера має розміри 220×180 см, глибину 180 см від материка в центрі, під стіною камери йде підвищення шириною до 70, висотою 10 см, у північній частині знаходиться підбій, його розміри: довжина 80, глибина 30 см. У східній її частині розміщено сходинку шириною 40, висотою 20 см. Східна камера має розміри 260×160, глибину 160 см. В її північній частині знаходиться підвищення заввишки 30, завширшки 65 см, у південній — розміром 120×60, глибиною до 30 см, від льоху в льох йде сходинка шириною і висотою 20 см. Льох належить до V — початку IV ст. до н. е.

Поблизу південного краю ями № 7, яка мала діаметр 160 см і була впушена

в материк на глибину 20 см, зафіксовано скупчення глиняної обмазки розмірами 130×60 см, дуже зруйноване кротовинами. Іноді траплялися досить великі шматки глиняної обмазки з домішкою стебел тонкої довгої трави, та перепалені кістки. Судячи із знахідок, тут знаходилось невелике господарське приміщення, яке опалювалось піччю. Про призначення інших ям поки що важко стверджувати, можливо вони були господарсько-побутовими.

Крім того, у північній частині розкопу на глибині 40 см виявлено залишки печей-кам'янок, пошкоджених землеріями і оранкою. Їхній діаметр 40, висота 15 см. Під однією з них виявлено яму діаметром 50, глибиною 10 см, в іншій — черинь у вигляді плити з пісчаника. Можливо тут знаходились житла, які можна віднести до зарубинецької культури, до неї також належать дві господарські ями, які знайдені поряд.

Комплекс знахідок представлений такими категоріями: вироби з кераміки, заліза, бронзи, кістки, каменю, скла. Серед них чисельно переважають вироби з глини.

До побутової кераміки, яка, в основному, дійшла до нас у фрагментах, належать: горщики, миски, корчаги, стакани. Серед них значно переважають перші.

Горщики мали діаметр 8—30 см і більше. За профілем їх вінця розподіляються на прямі, загнуті всередину, слабoproфільовані, профільовані, різкопрофільовані назовні, прямі з виділеними плічками. Горщики прикрашались по вінцях, шийці й плічках орнаментом у вигляді пальцевих, нігтьових вдавлень, заципів, проколів, наколів, вдавлень паличкою або кісткою, наліпним або неналіпним валиком, що був утворений за рахунок відтягнення зовнішнього краю вінець, врізними лініями. Ці типи орнаменту часто комбінувались між собою. Поверхня горщиків у переважній більшості шерехата, зрідка заглажена. На дні горщиків трапляються відбитки злакових культур. За визначенням доктора природничих наук, провідного наукового співробітника Інституту археології НАН України Г. О. Пашкевич, вони належать найчастіше просові, рідше — ячменеві.

Миски мають діаметр 17—30 см, стінки пласкі або круглі, зрідка потовщені з виступаючим внутрішнім краєм вінець, що плавно загинаються до середини. Миски під краєм вінець прикрашались наколами, частина з яких утворює випуклинки, або наскрізними проколами. Половина виробів має шерехату поверхню, чверть — горбкувату, інші — заглажену або навіть лощену.

Фрагментів корчаг і стаканів небагато. Вони зроблені з гарного глиняного тіста, мають заглажену і лощену поверхню.

До технічної кераміки можна віднести пряслиця конічної та біконічної форм, часто зі зрізаною основою, округло-біконічні, сферичні, фігурні у вигляді корчаги в діаметрі 1,7—3 см. Грані біконічних прясел плавно заокруглені, інші мають чітко виражене ребро, діаметр отворів 0,35—0,7 см (рис. 1, 6—8, 21—29), що характерно для знахідок з розкопу 2. Три пряслиця мають маленькі розміри 1,4×1,8 см і схожі на намистини. Їхній колір коричневий, сірий, чорний, розмір 1,4—3 см. Зрідка пряслиця орнаментувались вертикальними або хвилястими лініями, ромбами, крапками тощо, які іноді заповнювались білою пастою (рис. 1, 30, 31). З глини робились конуси та важки сферичної форми з широкими отворами. Їхні розміри відповідно 5—12 та 6—8 см.

До культової кераміки можна віднести глиняні моделі хлібців та фрагменти посуду дуже маленького розміру. Уперше на Посуллі знайдено антропоморфну статуетку, що досить добре збереглась, без виражених ознак статі. Має розміри 9,6×7,8 см, виліплена з одного шматка глини, пальцевими вдавленнями виділені очі та ніс, руки та ноги фігурно передані конічними відростками (рис. 1, 10).

Із залізних виробів знайдено 3 шила, два з яких із горбкуватою спинкою, браслет, цівхоподібну шпильку, фрагмент сережки чи браслета. До виробів із бронзи можна віднести 6 вістер стріл: 2 трьохгранні, 4 — трьохлопасні. Вони датуються V—IV ст до н. е. (рис. 1, 1—5).

З кістки зроблені проколки та намистина (рис. 1, 33—36, 39). Розміри останньої — 2,3 см, товщина 1,1, діаметр отвору 0,7 см; прикрашена п'ятьма врізними лініями. Деякі кістки мають сліди рубання та свердління. Було виявлено 2 великі фрагменти кам'яних зернотерок, розтиральники, металеві сферичні камені.

До античного імпорту належать: склопастова намистина світло-коричневого кольору з блакитними вічками, дуже потерта від тривалого вжитку (рис. 1, 9),

фрагменти великої скляної намистини та уламки грецьких амфор з Хіосу, Фасосу та ін.

Антропологічний матеріал представлений поодинокими кістками, хребцями, фрагментами людських черепів. Останні найчастіше трапляються біля валу.

Види домашніх і диких тварин із розкопу 1 Глинського городища були визначені науковим співробітником Інституту археології НАН України кандидатом історичних наук О. П. Журавльовим. На першому місці у господарстві місцевого населення знаходилась велика рогата худоба (26,4 %), потім свині (23,2 %), дрібна рогата худоба, коні, собаки. Мисливство значної ролі в цей час не відіграло. Знайдено лише окремі кістки зайця, лисиці, вовка, оленя, лося, кабана. Крім того, в одній з ям виявлено луску риби, що свідчить про зайняття мешканців городища рибальством. Склад домашніх тварин із розкопу 2 подібний. Проте тут було знайдено ще й кістки віслюка. Цікаво, що кісток диких тварин у ньому не виявлено.

Деякий час на даній частині пам'ятки проживало черняхівське населення, про що свідчать поодинокі фрагменти лише гончарного посуду: горщики, миски, миски-вази тощо, а також амфори римського часу. Вироби мають сірий, чорний, сіро-чорний кольори, у половини з них шерехата поверхня, інші — лощені. Глина добре відмулена, іноді з домішкою піску. Вінця профільовані, на шийці, плічках і тулубі трапляється орнамент у вигляді врізних та лощених ліній, пружків.

Розкоп 2 площею 600 м² (рис. 1, 12) закладений нами у північній частині городища. Оскільки територія пам'ятки має досить різкий нахил зі сходу на захід, культурний шар активно знищується водною ерозією. Тут були проведені охоронні археологічні розкопки. Товщина культурного шару неоднакова. У західній частині він становить 20—40 см і повністю переораний. У розкопі відкрито 20 ям та декілька скупчень обмазки. Знайдені матеріали можна поділити на 2 хронологічні групи: пізньоскіфська епоха — кінець V — початок III ст. до н. е., хоча трапляються окремі більш давні знахідки (рис. 1, 11), та зарубинецький час — кінець III ст. до н. е. — I ст. н. е.

Серед ям скіфського часу найбільш цікавою є житло бронзоліварника, правда досліджене не повністю, а перерізане розкопом навпіл. Воно виглядає як прямокутник із заокругленими кутами, що витягнутий з півночі на південь. Його розкопана довжина 440, ширина 340, глибина 90 см від рівня материка, стінки ледь нахилені донизу, дно плоске. У північно-західній частині знаходиться заокруглений вхід розміром 130×130 см заглиблений у материк на 40 см. У північній частині є яма 220×230 см, глибиною 60 см від дна житла, можливо, це більш пізня господарська яма. У майстерні знайдено бронзовий бляк та шматок залізного шлаку. Знайдені вістря стріл датують її кінцем V — початком III ст. до н. е.

Керамічний комплекс подібний до знахідок з розкопу 1, хоча можна відзначити, що спрощується орнаментация виробів. Горщики прикрашались пальцевими вдавленнями, косими нарізками, рідко наколами і проколами. Миски перестают орнаментуватись. До культурної кераміки належать глиняні «пиріжки» (рис. 1, 38) і фрагмент зооморфної статуетки (рис. 1, 32).

Із залізних виробів було знайдено шпильку (рис. 1, 20), ніж (рис. 1, 15), два шила. Із бронзи: шпильку (рис. 1, 11), 3 вістря стріл (рис. 1, 17—19) та один уламок. Останні два датуються кінцем IV—III ст. до н. е., трапляються на пам'ятках скіфського часу і зарубинецької культури. Також було виявлено кам'яні точило і лоцило.

Зарубинецькі ями, як і в розкопі № 1, мають округлу або овальну форму, заглиблені в материк на 25—70 см, діаметр 120—150 см. Їхні стінки прямі або звужуються донизу. Яма № 10, яка, вірогідно, була житлом-майстернею бронзоліварника, мала неправильну прямокутну форму із заокругленими кутами, з ледь похилим дном, розміром 535×325 см, заглиблена в материк на 10—15 см. Слідів стовпів у ній не виявлено, у центральній частині знаходилось скупчення попелу, перерите кротовинами, очевидно, тут було вогнище. У заповненні ями знайдено фрагменти тиглів (рис. 1, 37) та бронзоліварних шлаків, розвали мисок і горщиків, в одному з яких була орнаментована бронзова бляшка (рис. 1, 13).

Кераміка зарубинецької культури репрезентована кількома групами: горщики, миски, сковорідки, кришка. Горщики слабопрофільовані, профільовані, часто із високою шийкою, прикрашались рідкими пальцевими вдавленнями

та косими нарізками паличкою по тулубу і під краєм вінець. Їх середній діаметр — 10—18 см.

Миски бувають двох типів. Перший — аналогічний за формою і кольором поверхні пізньоскіфським, має округлі плічка і загнуті в середину вінця. До другого типу належать миски із вигнутими назовні, часто з кількома гранями на внутрішньому боці, вінцями, та валикоподібними або гострими плічками (рис. 1, 40—44). Усі миски цього типу лисковані, переважна більшість чорного кольору.

Сковорідки, які дійшли у фрагментах, з одного боку пласкі, з іншого — злегка випуклі. Іноді вони орнаментувались ямками. Їх діаметр 14—30 см, товщина — близько 1 см.

Знайдено також покришку з циліндричною ручкою, її стінки плавно звужуються донизу. В ямах виявлено залізний ніж та бронзову бляшку.

Античний імпорт представлений амфорами із Сінопи, Фасосу та інших центрів. Найчастіше трапляються світло- та червоноглиняні амфори з двоствольними ручками, іноді зі слідами ремонту (рис. 1, 14). Із столового посуду знайдено нижню частину миски римського часу із піддоном.

Підводячи підсумки, можна говорити, що в басейні ріки Сули виявлено ще одне городище скіфського часу, яке використовувалось упродовж майже всього раннього залізного віку. Проведені розкопки і матеріали з них переконливо доводять, що в VI ст. до н. е.— I ст. н. е. на пам'ятці постійно мешкали автохтонні землеробсько-скотарські племена, які були основою для формування праслов'янської народності в даному регіоні.

Свідченням тому є знахідка майстерень бронзоліварників скіфської епохи та зарубинецької культури, розташованих неподалік одне від одного.

Наприкінці III ст. до н. е.— I ст. н. е. в Посуллі сформувалась нова історико-культурна спільність, так звана зарубинецька культура. Вірогідно, за участю приїшлого населення, яке принесло сюди елементи латенської культури, а саме чорнолощену кераміку та технологію її виготовлення. Можливо, як і на інших поселеннях Середнього Подніпров'я життя на городищі згасає у I ст. н. е. у зв'язку із загрозою сарматських племен. Пізніше, у III—V ст. н. е., воно відновлюється. У цей час на городищі мешкало населення черняхівської культури.

Одержано 28.01.97